

Мирослав АРТУС

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІНОУТВОРЕННЯ В УМОВАХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Розглянуто необхідність державного регулюючого впливу на ринкове ціноутворення та запропоновано напрямки використання державою системи цін як інструменту забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства

The necessity of state regulative influence is considered on the prices forming and directions of the state use of the system of prices are offered as the instrument of providing of socio-economic development of society

В сучасних умовах ринкових відносин підвищується роль економічно обґрунтованого прийняття господарських рішень в управлінні діяльністю суб'єктів господарювання та економікою суспільства через функціонування системи цін. З розвитком фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів роль системи цін посилюється не лише як носія економічної інформації про допустимі витрати на виробництво певних видів продукції необхідної якості, економічних ресурсів тощо, а й як одного із найважливіших складових фінансового механізму. Тому виникає потреба цілеспрямованого державного регулюючого впливу на процес ринкового ціноутворення.

В ціні як одній з найскладніших економічних категорій товарного виробництва відображається сукупність виробничих відносин та взаємозв'язок учасників суспільного виробництва. Вона є засобом розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, формування бази реалізації фінансових відносин, стимулювання розвитку науково-технічного прогресу, забезпечення формування структури споживання і товарообігу, результатів фінансово-господарської діяльності підприємств, передачі ринкової інформації та забезпечення узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин.

Проблеми ціноутворення займають важливе місце в дослідженнях багатьох українських учених, зокрема О. Гоша, В. Корінець, І. Лукінова, В. Пінішко Ю. Тормоси, О. Шпичака, Л. Шкварчук та інших. Більшість робіт вітчизняних вчених стосуються кола питань формування цінової політики або окремих аспектів теорії і практики ціноутворення. Незважаючи на важливість державного регулювання системи цін в економіці суспільства, її дослідження не знайшло належного висвітлення в сучасній економічній літературі.

Система цін як елемент економічної системи потребує цілеспрямованого державного регулюючого впливу. Зокрема, державне регулювання шляхом зміни норм бюджетних витрат, ставок податків та інших економічних інструментів безпосередньо впливає на зміни виробничо-збутових витрат і рівень цін на продукцію. Це зумовлює зміну окремих цін і групи цін, відповідно регулюючи процес суспільного виробництва.

Питання державного регулювання цін в умовах ринкових відносин розглядаються лише опосередковано через розробку і реалізацію цінової політики підприємств. Тому з'ясування властивостей і принципів формування системи цін в ринковій економіці України, економічне обґрунтування необхідності

державного регулювання цін, та визначення ролі державного регулюючого впливу на її рівень та структуру є досить актуальними і мають практичне спрямування на забезпечення узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин і розвиток економіки суспільства загалом.

Головною метою регулювання системи цін в суспільстві є сприяння оптимізації його соціально-економічного розвитку. Повноцінне державне регулювання ринкового ціноутворення зумовлене потребами об'єктивної оцінки результатів діяльності й оптимізації економічних рішень суб'єктів господарювання. Механізм регулювання ринкового ціноутворення відображає функціональну взаємодію його елементів, спрямованих на відображення закономірностей ринкових відносин, що стимулює застосування тих чи інших економічних ресурсів та найбільше відповідає їхнім економічним інтересам.

Функціональна взаємодія елементів механізму ринкового ціноутворення забезпечується на засадах поєднання саморегулювання із цілеспрямованим державним регулюючим впливом через вибір альтернативних рішень у сфері економічної діяльності. Механізм регулювання ринкового ціноутворення націлює суб'єктів господарювання на вибір тих рішень, що є для них найвигіднішим. Цим зумовлюється теоретична складність і практична важливість проблеми вибору індикаторів, показників та критеріїв, які найбільшою мірою відображають узгодження інтересів суб'єктів ринкових відносин через формування ринкових цін на економічні блага та їх державне регулювання.

Ціна, як показник виміру корисного ефекту одиниці виробу через ринкові відносини, забезпечує узгодження економічних інтересів суб'єктів суспільного виробництва, виконує властиві їй вимірювальну, розподільну, стимулюючу, регулюючу та інформаційну функції. Водночас значимість впливу кожної з них на суспільне виробництво змінюється залежно від рівня розвитку ринкових відносин. Зокрема, вимірювальна функція ціни

виявляється через собівартість, прибуток, ВВП тощо. Кожна з цих форм відображає окремі аспекти дії закону вартості. Собівартість є відображенням в грошовій оцінці виробничо-збутових витрат на одиницю товару, прибуток – форма доданої вартості, яка у кількісному аспекті є перевищенням доходів над витратами, ВВП – додана вартість, що характеризує процес її розподілу і перерозподілу в суспільстві тощо. Удосконалення економічних відносин і зв'язків в економіці суспільства та підвищення точності встановлення рівня ринкових цін на економічні блага спрямоване на підвищення ефективності суспільного виробництва.

Початковим етапом формування механізму регулювання ринкового ціноутворення є парадигма ціноутворення. Вона є першоосновою для формування державної цінової політики, розробки законодавчих і нормативно-правових актів з формування цін та політики ціноутворення економічних суб'єктів. Парадигма ринкового ціноутворення – це функціональна система концептуальних підходів у формі ідей, уявлень та вимог, спрямованих на вирішення теоретичних і практичних завдань з формування ринкових цін на економічні блага. Сучасна парадигма ринкового ціноутворення впливає з потреб соціально-економічного розвитку суспільства та є важливим засобом її реалізації.

Основними підходами до розкриття економічної сутності сучасної парадигми ринкового ціноутворення є:

- державне регулювання складових цін, спрямованих на забезпечення загальнодержавних потреб у фінансових ресурсах через прямі і непрямі податки, відрахування на соціальні заходи та визначення основних соціальних параметрів життя людини у формі встановлення мінімальної заробітної плати, гарантування соціального страхування і соціального забезпечення тощо;
- поєднання ринкового саморегулювання і державного регулювання процесу формування ринкових цін через режим обмеження монополізму, нечесної конкуренції,

підтримання повноцінності грошей в обороті та інших заходів:

– двокритеріальний підхід до формування ринкових цін на економічні блага, за якого ціна повинна задовольняти умови виробництва і умови споживання;

– економічне обґрунтування співвідношення цін на взаємозамінні товари через порівнювання їхніх натуральних показників споживних переваг та рівня якості;

– забезпечення системного підходу до ціноутворення через функціональну взаємодію динамічного взаємозв'язку між окремими цінами і зовнішнім середовищем, що діє в економіці суспільства;

Парадигма формування цін відображає економічні інтереси суб'єктів ринкових відносин. Але повною мірою дія механізму регулювання ринкових цін виявляється лише за його тісного зв'язку та узгодження з усіма складовими господарського механізму і, насамперед, з фінансовим механізмом.

Ціновий і фінансовий механізми економічного регулювання функціонально взаємопов'язані і взаємозалежні, що зумовлено єдиною матеріально-речовинною структурою виробництва, на якій концентрується процес розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту. З їхньою допомогою формуються потоки кінцевих пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту, фондів споживання і нагромадження в суспільстві. Водночас сьогодні все більше зростає роль еквівалентності обміну. Порушення еквіваленту цін на економічні блага характерні для сучасного етапу розвитку ринкової економіки України. Про це наголошує учений О. Гош: "Сьогодні ніде такого ринку немає і вже ніколи не буде. У нас він монополізований кримінальними монополіями, регулюється ними і владою. "Культурний" ринок не склався і не міг скластися на пострадянському просторі, де традиційно панувала командна система. З її взаємодії з глибоко лібералізованим ринком тільки й міг утворитися такий своєрідний гібрид, який реально у нас виник"[1, 81].

Лише дотримуючись розумного балансу між ринковим саморегулюванням і ефективним державним регулюванням на законодавчому рівні, можна забезпечити еквівалентність обміну за цінами, що відповідають закону вартості. Як зазначає учений В. Мамутов: "... до необмеженої свободи підприємництва без правових рамок підштовхують бізнесмени, схильні до тінізації своєї діяльності, до побудови дотепних схем ухилення від податкового контролю" [4, 60]. Характеризуючи сучасні ринкові відносини в економіці України, та враховуючи, що "ринковий світ" приростає тільки на 2–3% на рік [1, 81], можна стверджувати: розвиток економіки України потребує підвищення відповідальності владних структур за дієве поєднання ринкового саморегулювання і державного регулювання цін.

Ринковий механізм саморегулювання, що здійснюється на основі співвідношення попиту і пропозиції та застосування виробниками і продавцями певних видів цін та методів ціноутворення, недостатньо повно забезпечує різноманітні економічні інтереси суб'єктів ринкових відносин. Тому він доповнюється державним управлінням на основі законодавчого та нормативно-правового забезпечення процесу ринкового ціноутворення.

Державне регулювання ринкового ціноутворення може відбуватися за допомогою прямих і непрямих (опосередкованих) методів. Пряме державне регулювання ринкових цін здійснюється із застосуванням таких методів, як запровадження фіксованих цін на економічні блага, встановлення граничних рівнів цін, декларування зміни цін, введення граничних рівнів торгівельно-збутових надбавок і націнок, "заморожування" чи блокування рівня цін, надання дотацій з виробництва окремих товарів (робіт, послуг), укладання договорів про рівень цін між господарюючими суб'єктами і державою. Заходи прямого державного регулювання ринкових цін здебільшого переважають на початковому етапі розвитку ринкових відносин, коли його регулюючі можливості ще недостатньо розвинуті, або в умовах кризо-

вих ситуацій ринкової економіки держави. Застосування прямого державного регулювання цін може породжувати утриманські настрої. Тому ефективнішим вважається опосередкований державний регулюючий вплив через фінансовий механізм.

Опосередковане державне регулювання ринкових цін застосовується у формі диференціації рівня податкових ставок, пільгового оподаткування та кредитування, зміни ставок ввізного мита та введення граничних нормативів рентабельності. Непрямі методи державного регулювання системи цін переважають в умовах ринкових відносин, коли потенціал ринкового механізму не забезпечує належний рівень узгодження економічних інтересів виробників і продавців, споживачів і покупців товарів та держави.

В сучасних умовах розвитку ринкових відносин в Україні переважає державне регулювання цін на ринку економічних факторів (робоча сила, природні ресурси тощо), а також регульованих цін та цін на продукцію підприємств природних монополій, якими є водопостачання і каналізація, міський пасажирський транспорт, електропостачання тощо. Водночас рівень цін на найважливіші товари і послуги здійснюється під безпосереднім впливом співвідношення попиту і пропозиції у межах рівня, встановленого державою.

Безпосередній регулюючий вплив держави щодо формування ринкових цін здійснюється на продукцію підприємств природних монополій: водопостачання і каналізацію, тепlopостачання, електропостачання тощо. Дискусійним вважається питання належного обґрунтування цін на таку продукцію.

Державна політика регулювання ринкових цін на продукцію суб'єктів господарювання (природних монополій) має кілька варіантів вирішень. Зокрема, встановлення мінімальної фіксованої ціни з обов'язковим задоволенням потреб на рівні попиту зумовлює необхідність державної дотації коштів виробникам цієї продукції. Можливий інший варіант – встановлення фіксованої ціни, що забезпечує задоволення потреб на рівні по-

питу і бездотаційну діяльність цих суб'єктів господарювання. Але такі цінові рішення не стимулюють економію витрат, зокрема витрат з організації управління. Тому, на нашу думку, доцільним є встановлення на продукцію природних монополій цін, що передбачають у її структурі постійну та змінну частини. Зокрема, витрати з організації управління та величину нагромадження доцільно передбачати на певному фіксованому рівні щодо обсягу діяльності. Таке ціноутворення, на нашу думку, стимулюватиме нарощування обсягів діяльності та зменшення витрат з організації управління.

Дослідження показують, що найважливішими регулюючими заходами держави у сфері ціноутворення, які забезпечують узгодження економічних інтересів та відповідно впливають на рівень фінансової стійкості суб'єктів господарювання, є:

- розробка загальних принципів, методів, нормативів та рекомендацій щодо обґрунтування і встановлення цін на економічні блага;

- введення спеціальних форм регулювання цін на окремі види чи групи товарів та економічні ресурси, що мають вирішальне значення для держави (визначення меж можливого зростання цін на певний період або граничного рівня цін, введення загального чи товарного (групового) заморожування цін, обмеження нормативу рентабельності для товаровиробників та кумулятивних націнок торгівельно-збутових організацій тощо);

- здійснення контролю за дотриманням суб'єктами господарювання правових норм, законів і правил формування ринкових цін та антимонопольного законодавства;

- регулювання окремих елементів ціноутворення (встановлення мінімальної заробітної плати, фіксованих відсоткових ставок нарахувань на заробітну плату тощо).

Безпосередній взаємозв'язок формування цін на економічні блага із застосуванням методів прямого та опосередкованого державного регулювання зумовлюється єдністю і взаємозв'язком усіх цін єдиної ціно-

вої системи. Зміни рівня цін на певні товари чи групу товарів спричиняють певні зміни в цінах на інші економічні блага. Тому в сучасних умовах господарювання держави регулюючий процес ціноутворення відбувається диференційовано, у формі прямого та опосередкованого державного регулювання. Водночас рівень цін на кожне конкретне економічне благо формується не ізольовано, а у єдності і тісному взаємозв'язку. Зміни рівня цін на будь-який товар чи групу товарів обумовлюють певні зміни в цінах на інші товари. Безпосередній регулюючий процес відбувається на усіх ресурсних і лише окремих товарних ринках, з огляду на те, що процес саморегуляції доповнить і збалансує усі ціни на товари суспільства. Водночас реалії показують, що процес збалансування цін на кожне економічне благо в умовах ринкових відносин потребує належного державного моніторингу і контролю.

В умовах ринкової економіки ускладнюється економічна робота державних органів щодо регулювання ринкового ціноутворення. Необхідно створити гнучку систему регулювання ціноутворення, яка не порушувала б механізму ринкового регулювання і одночасно доповнювала його цілеспрямованими ефективними заходами. Через державне регулювання ринкового ціноутворення забезпечується гармонізація інтересів споживачів і виробників товарів та суспільства загалом, розв'язуються протиріччя у їх взаємовідносинах. Так, загально-суспільний економічний інтерес полягає в ефективному розвитку суспільного виробництва з метою найповнішого задоволення потреб суспільства, суб'єктів господарювання та окремих індивідів. Від рівня його розвитку значною мірою залежить зростання добробуту населення всього суспільства, кожного колективу та індивіда. Водночас загальносуспільний інтерес не може виражатися через централізацію надмірної частини доданої вартості, що обмежує стимулювання виробничої і збутової діяльності економічних суб'єктів.

Аналіз попиту і пропозиції, які безпосередньо впливають на формування ринкових цін, виявляє складність процесу їх взаємодії. Зокрема, ринкові ціни на економічні блага, що формуються на основі вартості, отримують суспільне визнання через співвідношення попиту і пропозиції. Водночас, попит і пропозиція визначаються цінами. Крім того, попит зумовлює пропозицію, а отже, і виробництво і, навпаки, пропозиція визначає попит, виробництво – ринок збуту, а ринок збуту – обсяг і структуру виробництва. Попит і пропозиція взаємопов'язані і взаємозалежні. Так, ціни на м'ясо залежать від цін на тварин, а ціни на тварин – здебільшого від цін на корми, які у свою чергу залежать переважно від умов обміну речовин в біосфері і т.д.

Між попитом і пропозицією існує закономірний взаємозв'язок, оскільки виробництво і споживання відображають своєрідну єдність процесу життєдіяльності людей і обміну речовин в біосфері. Тому в умовах ринкових відносин співвідношення попиту і пропозиції спрямовані до їхнього наближення через механізм регулювання ринкового ціноутворення, де провідна роль належить державі. Тому встановлені ціни лише на основі ринкового саморегулювання не забезпечують недостатньо повно колективні, соціальні, екологічні та інші суспільні потреби. Такі ціни не відображають всієї різноманітності економічних інтересів учасників суспільного виробництва. Ринковий механізм саморегулювання ціноутворення потребує цілеспрямованого державного регулюючого впливу за такими напрямками:

– застосування методичних підходів для встановлення економічно обґрунтованих цін на економічні блага;

– використання виробниками і продавцями певних видів цін і способів ціноутворення з метою прискорення збуту продукції і забезпечення реалізації їхньої цінової політики;

– здійснення регулюючого впливу держави на процес ринкового ціноутворення за допомогою урядових заходів у формі законодавчого і нормативно-правового забезпечення.

Державне регулювання ринкових цін націлене на задоволення попиту покупців з одночасною реалізацією економічних інтересів продавців і товаровиробників у формі отримання прибутку, який відповідав би їхній цінній політиці. Для забезпечення цієї вимоги ринкові ціни на товари мають формуватися з урахуванням споживчого вибору і заміщення товарів, на основі співвідношення цін на економічні блага за їхніми якісними, споживними, виробничими та іншими характеристиками.

Система цін, що функціонує в економіці України, є недосконалою. Це зумовлено відображенням у ціноутворенні перенесеної з минулого гіпертрофованої структури виробництва і споживання, з одного боку, та відсутністю повної і досконалої інформації через інформаційну асиметрію і трансакційні витрати – з іншого. Водночас, недоліки регулювання системи цін негативно впливають на соціально-економічний розвиток суспільства.

Сутність механізму регулювання ринкового ціноутворення та його функціонування зумовлена такими принципами, як вільне волевиявлення продавців і виробників, покупців і споживачів товарів, поєднання інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин, одночасність взаємодії складових ринкового механізму (попиту, пропозиції і ціни) в процесі формування ринкових цін, та доповнення ринкового саморегулювання цін державним регулюючим впливом через державну цінову політику та законодавче і нормативно-правове забезпечення ціноутворення.

В умовах ринкових відносин необхідно здійснювати регулюючий вплив на якісні показники фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів, головним чином, через механізм вільного ціноутворення. Держава повинна втручатися у процеси ціноутворення з метою обмеження руйнівних властивостей ринкових цін або для вирішення окремих економічних і соціальних проблем. Ступінь такого втручання залежить від рівня стабільності грошової одиниці, розвитку конкуренції та монополізації виробництва, характеру зовнішньоекономічної та соціальної політики держави тощо.

Удосконалення формування ринкових цін, що використовується державою як засіб регулюючого впливу на соціально-економічний розвиток суспільства, передбачає дотримання таких вимог:

- гнучкість, яка не лише не допускає порушення ринкового саморегулювання, а доповнює його цілеспрямованими заходами, що забезпечують колективні, соціальні, екологічні й інші потреби економічних суб'єктів;
- відносна стабільність заходів державного регулюючого впливу на формування системи ринкових цін, що позитивно впливає на функціонування економічних суб'єктів;
- динамічність державної цінової політики через удосконалення взаємовідносин між економічними суб'єктами суспільства із застосуванням найефективніших засобів регулювання ринкового ціноутворення.

Основною метою державного регулювання соціально-економічного розвитку через формування ринкових цін є:

- а) забезпечення оптимального співвідношення між попитом і пропозицією на товарному, ресурсному та інших ринках;
- б) згладження циклічних коливань у процесі суспільного відтворення;
- в) здійснення антикризового й антиінфляційного регулюючого впливу держави на розвиток економіки;
- г) створення сприятливих умов для здорової конкуренції і розвитку підприємництва.

Державне регулювання системи цін спрямоване на досягнення стабільного розвитку економіки. Це, по-перше, запобігання руйнівному впливу ринкових цін на розвиток економіки. Така мета формується переважно в період переходу до ринкових відносин або спаду економіки та її розбалансування, що зумовлює порушення господарських зв'язків економічних суб'єктів, гострий дефіцит споживчих товарів належної якості, високий рівень інфляції та безробіття. За таких умов держава здебільшого вдається до політики прямого регулювання ринкових цін на економічні блага.

По-друге, стримування інфляції за допомогою політики доходів: зупинка розкручуван-

ня спіралі “зарплата – ціни” і зниження інфляції до певного рівня через тимчасове “заморожування” (блокування) цін, застосування граничних цін, коефіцієнтів їхнього підвищення, граничних нормативів рентабельності та надання цільових компенсацій споживачам. Такі методи державного регулювання ринкових цін здебільшого доповнюються відповідним регулюванням заробітної плати.

По-третє, забезпечення рівності доступу до купівлі товарів першої необхідності усім верствам населення. Реалізація такої цілі є виправданою за умови порівняно невисокої ефективності суспільного виробництва, коли виявляються суперечності між високими витратами на виробництво товарів першої необхідності та низьким рівнем заробітної плати широких верств населення. Для вирішення цієї проблеми застосовується політика низьких цін на товари першої необхідності, що реалізується через надання преференції з оподаткування товаровиробників.

По-четверте, захист внутрішнього ринку від негативного впливу зовнішніх конкурентів. Внутрішньодержавні ринкові ціни здебільшого відрізняються від рівня зовнішньоекономічних цін. Якщо внутрішні ціни є вищими від зовнішньоекономічних, то вони стимулюють імпорт іноземних товарів. Це може завдати шкоди національним господарюючим суб'єктам, призвести до спаду виробництва й зростання безробіття. Для запобігання таких явищ держава може застосовувати механізм надання дотацій національним виробникам або встановлення такого рівня ввізного мита на імпорті товари, що підвищить їхні ціни до необхідної величини, чи обмежує ввезення товарів за допомогою нетарифних методів: квотування та ліцензування.

По-п'яте, стримування монополізму і розширення конкурентного середовища. Процес вільного ціноутворення за відсутності конкурентного середовища є головною причиною зростання рівня цін та інфляції. Найефективнішим заходом у цій ситуації є запровадження державного регулювання цін і тарифів підприємств-монополістів, до яких належать

природні монополії та підприємства, що займають монополіне становище на ринку.

В умовах ринкових відносин діяльність державних органів спрямована на стримування монополізму, розширення конкурентного середовища та боротьбу з нечесною конкуренцією через прийняття відповідних законодавчих актів. Державне регулювання ціноутворення є формою управління економіки. Тому його ефективність зумовлена тим, якою мірою держава враховує об'єктивні економічні закони, насамперед закони ринку, за якими функціонує ринковий механізм ціноутворення, виконуючи регулюючі функції.

Підвищення ефективності дії механізму регулювання системи цін вимагає подальшого дослідження не лише окремих елементів механізму і їх сукупної взаємодії, а й визначення сфери та міри державного втручання в цей процес.

Література

1. Гош О. Ринок як засіб відродження перехідної економіки України // *Економіка України*. – № 9. – 2005. – С. 75 – 82.
2. Корінев В. Л. Цінова політика підприємства: Монографія. – К.: КНЕУ, 2001. – 257 с.
3. Мамутов В. Законодавче забезпечення економічної політики // *Економіка України*. – № 10. – 2008. – С. 112–119.
4. Мамутов В. Про поєднання державного регулювання і ринкової саморегуляції // *Економіка України*. – 2006. – № 1. – С. 59–65.
5. Нзгел Т. Т., Холден Р. К. Стратегія і тактика ценообрановання. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.: ил. – (Серія “Теорія і практика менеджмента”).
6. Павлишенко М. Еквівалентний обмін – основа ринкової економіки // *Економіка України*. – 2007. – № 7. – С. 83–93.
7. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі // *Економіка України*. – 2009. – № 4. – С. 14–28.
8. Чубаков Г. Н. Стратегія ценообрановання в маркетинговій політиці підприємства: Метод. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 224 с.